

# De Zwarte Dood en corona

## Parallellen en verschillen

Om de coronapandemie inzichtelijk te maken tijdens de geschiedenisles, is het nuttig om te werken met historische analogieën. Pandemieën zijn ingewikkelde gebeurtenissen die verreikende maatschappelijke gevolgen kunnen hebben. Door de coronapandemie te vergelijken met historische ziekte-uitbraken, wordt het voor leerlingen mogelijk om de complexiteit van de situatie te ontrafelen.

In *Kleio 5* (2019) schreef Dick van Straaten over het nut van werken met historische analogieën in de klas. Didactisch gezien is het gebruik van historische vergelijkingen een goede manier om aan te tonen waarom geschiedenis ook relevant is om inzichten te krijgen in het heden en zelfs de toekomst. Door de vergelijking te maken tussen situaties uit het verleden en in het heden, leren leerlingen hun mening over actuele gebeurtenissen historisch te onderbouwen, waardoor ze de relevantie van geschiedenis meer waarderen.<sup>1</sup> Dit artikel schetst een vergelijking tussen de dodelijkste infectieziekte uit de geschiedenis van de mensheid, de Zwarte Dood, en de huidige coronapandemie. Om te voorkomen dat leerlingen zich enkel focussen op oppervlakkige overeenkomsten, gaat dit artikel in op zowel de historische parallellen als de verschillen tussen beide ziekten.

### De Zwarte Dood in de late middeleeuwen

De veertiende eeuw was een woelige tijd voor Europa, en stond daarmee in schril contrast met de drie voorgaande eeuwen die vooral werden

gekenmerkt door groei en welvaart. De grote hongersnood van 1315-1317 kostte het leven aan minstens tien procent van de Europese bevolking en amper twee decennia later zou de start van de Honderdjarige Oorlog een lange periode van gewapende conflicten inluiden. De grootste schok kwam in het midden van de veertiende eeuw, toen de Zwarte Dood (1347-1352) ruim de helft van de bevolking in Europa wegvaagde.<sup>2</sup> Deze massale sterfte was echter slechts het begin van een lange periode van wijdverspreide mortaliteitscrisisen, veroorzaakt door terugkerende pestgolven. De tweede pestpandemie, die startte met de Zwarte Dood, zou tot de tweede helft van de zeventiende eeuw rondwaren in West-Europa. In Oost-Europa en delen van Rusland kwamen tot in de late achttiende eeuw nog geregeld pestuitbraken voor. In het Midden-Oosten en het Middellandse Zeegebied vonden zelfs in de vroege negentiende eeuw nog opflakkingen van de ziekte plaats. In de eeuwen die volgden op de Zwarte Dood brak er om de vijftien tot twintig jaar een nieuwe dodelijke pestepidemie uit, waarbij de sterftegraad

**Joris Roosen** is historicus en werkt als onderzoekscoördinator bij Nyenrode Business University.



<sup>1</sup> Dick van Straaten, 'Geschiedenis die ertoe doet. Werken met historische analogieën in de klas', *Kleio 5* (2019), 23-25.

<sup>2</sup> Ole Benedictow, 'The Black Death: The greatest catastrophe ever', *History Today* 55-3 (2005), 42-49.

Schilderij van Michel Serre over een pestuitbraak in Marseille, 1720.

3 Ali Shamekh, Ata Mahmoodpoor & Sarvin Sanaie, 'COVID-19: Is it the black death of the 21st century?', *Health promotion perspectives* 10-3 (2020), 166-167.

tot wel twintig procent kon oplopen. Hoewel de laatste grote pestuitbraak in Nederland dateert van het midden van de zeventiende eeuw, leeft de ziekte nog steeds door in ons collectief geheugen. Denk bijvoorbeeld aan ons hedendaags taalgebruik wanneer we zeggen dat iets 'stinkt als de pest', dat we iets 'mijden als de pest' of dat we ergens 'de pest aan hebben'. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in de zoektocht naar historische analogieën voor de huidige coronapandemie, de Zwarte Dood vaak beschouwd wordt als een ideaal referentiepunt.<sup>3</sup>

### Gelijkenissen in ontstaansgeschiedenis

Laten we eerst beginnen met een aantal opmerkelijke overeenkomsten tussen de Zwarte Dood en corona, te beginnen bij hun ontstaansgeschiedenis. Beide ziekten ontstonden als zoönose, dat wil zeggen een infectie die van dier op mens wordt overgedragen. In het geval van corona zijn vleermuizen de hoofdverdachten, al moet verder onderzoek uitwijzen of dit terecht is. Bij de Zwarte Dood waren het ratten en hun vlooiën die een belangrijke rol speelden in het overdragen van de ziekte op de mens. Ook met betrekking tot de geografische oorsprong en verdere verspreiding zijn er interessante parallellen tussen beide ziekten. Zowel corona als de Zwarte Dood vonden hun oorsprong in Azië en kwamen via het Mid-

dellandse Zeegebied Europa binnen. Europa was trouwens niet het enige strijdtoneel van de Zwarte Dood, ook in het Midden-Oosten, Azië en grote delen van Afrika wijzen archeologische vondsten en geschiedkundige bronnen op hevige pestepidemieën vanaf de late veertiende eeuw. Een andere overeenkomst is te vinden in de manier waarop men tracht beide ziekten een halt toe te roepen. Quarantaine was een belangrijk middel om de verspreiding van de pest tegen te gaan tijdens de late middeleeuwen. Tot op heden blijven quarantainemaatregelen de eerste en voornaamste verdedigingslinie in de strijd tegen besmettelijke ziekten. De 'anderhalvemetersamenleving', de (gedeeltelijke of intelligente) 'lockdown', 'social distancing', al deze moderne concepten zijn gebaseerd op maatregelen die ook tijdens de late middeleeuwen werden genomen bij pestuitbraken. De angst voor besmetting door 'verrotte en kwalijke' geuren of lucht, ook wel miasmen genoemd, verklaart waarom men tijdens het midden van de veertiende eeuw al quarantainemaatregelen toepaste.

### Sociaal-culturele gelijkenissen

Ook op sociaal en cultureel vlak zijn er enkele noemenswaardige gelijkenissen. Aan het begin van de coronapandemie werden personen met een Aziatische afkomst vaak als zondebok aangewezen. Een veelzeggend voorbeeld is het gebruik

Schilderij van Pieter Bruegel de Oude (1562). De triomf van de dood, de gevolgen van een pandemie.



van de termen 'China Virus' en 'Kung flu' door de voormalige Amerikaanse president Donald Trump, als synoniem voor het coronavirus. Recent onderzoek heeft ook aangetoond dat de coronapandemie heeft gezorgd voor een nieuwe golf van socio-economische discriminatie ten aanzien van mensen met een Aziatische afkomst in de Verenigde Staten.<sup>4</sup> De zoektocht naar een zondebok ten tijde van de Zwarte Dood verliep echter vele malen gewelddadiger. Jodenvervolgingen kwamen al geruime tijd voor in middeleeuws Europa, maar kende een hevige en bloederige opleving tijdens de Zwarte Dood. Aan de grondslag van deze vervolgingen lag een complottheorie die beweerde dat pestuitbraken werden veroorzaakt door Joden die de drinkwaterputten vergiftigden. Hier kunnen we opnieuw een parallel trekken met de wildgroei aan complottheorieën rondom de coronapandemie.<sup>5</sup> Door de vele fabels die de ronde doen over het ontstaan en de bestrijding van het virus, zag de WHO zich zelfs genoodzaakt om een aparte *mythbusters*-pagina in te richten op haar website.<sup>6</sup> Hoewel de sociale media een unieke rol lijken te spelen tijdens de huidige pandemie, zijn de opkomst van complottheorieën en het zoeken naar een zondebok fenomenen die diepe historische wortels hebben.

### Biologische verschillen

Er zijn ook grote verschillen tussen beide ziekten. Zeker wat betreft hun biologische aard. De Zwarte Dood werd veroorzaakt door de pestbacterie *Yersinia pestis*, genoemd naar de wetenschapper Alexandre Yersin die de ziekteverwekker ontdekte in 1894. Corona wordt daarentegen veroorzaakt door SARS-CoV-2, beter bekend als het Covid-19-virus. Bijkomend weten we dat corona voornamelijk van mens tot mens wordt verspreid via de luchtwegen. Hoewel er gevallen bekend zijn van zogenaamde longpest, waarbij mensen elkaar rechtstreeks kunnen besmetten, werd de Zwarte Dood voornamelijk via de vlooiën van ratten op de mens overgedragen. Door het verschil in ziekteverwekkers en besmettingswijzen is ook de medische behandeling voor beide ziekten niet hetzelfde. Pest is een bacteriële infectie die voornamelijk bestreden wordt met antibiotica, terwijl het beste verweer tegen het coronavirus vaccinatie is. Door eerst de meest kwetsbare groepen in de bevolking te vaccineren kan men beetje bij beetje de sterfterisico's terugdringen. Hoewel het in theorie mogelijk is om mensen te vaccineren tegen de pest, bestaat er momenteel geen goedgekeurd vaccin dat beschermt tegen de ziekte. Het ontwikkelen van zo'n vaccin heeft geen hoge prioriteit voor wetenschappers omdat er wereldwijd ieder jaar 'slechts' enkele honderden mensen sterven na een pestbesmetting.

Het verschil tussen corona en de Zwarte Dood is waarschijnlijk het grootst op het vlak van demo-



Begrafenis van pestdoden in Doornik. Miniatuur uit Gilles Li Muisit, *Kroniek van Vlaanderen*, Doornik, ca. 1353.

grafie en met name de sterftegraad. Voor de coronapandemie zal het nog enige tijd duren voordat onderzoekers betrouwbare cijfers hebben, maar we kunnen met zekerheid stellen dat de ziekte in geen enkel opzicht zo dodelijk is als de Zwarte Dood. De sterftegraad bij een pestbesmetting in de middeleeuwen was ongeveer zestig procent.

## 'De opkomst van complottheorieën en het zoeken naar een zondebok zijn fenomenen die diepe historische wortels hebben'

In de sporadische gedocumenteerde gevallen van longpest kon dit cijfer zelfs oplopen tot negentig procent. Een sterftegraad van deze omvang is ondenkbaar voor de coronapandemie. Ook het profiel van de meest kwetsbare groepen verschilt voor beide ziekten. In het geval van de Zwarte Dood en de daaropvolgende pestuitbraken liepen vooral vrouwen en in mindere mate ook kinderen een groter risico om te overlijden.<sup>7</sup> Bij het coronavirus zien we dat ouderen, mensen die kampen met zwaarlijvigheid en mannen meer kans hebben op ernstige complicaties na een besmetting.<sup>8</sup>

### Sociaaleconomische verschillen

Op sociaaleconomisch vlak zijn er ook een aantal belangrijke verschillen tussen beide ziekten. De enorme demografische ravage van de Zwarte Dood zorgde voor een ingrijpende herverdeling van rijkdom en bezit door alle sociale lagen van de bevolking heen. Pest doodde immers rijk en arm, zonder te discrimineren. Daarnaast zouden ook de inkomens merkbaar stijgen. Door de massale sterfte werd arbeid een schaars goed, waardoor zowel stedelijke arbeiders als werkkrachten op het platteland hogere lonen konden eisen. Stedelijke overheden probeerden dit een halt toe te roepen door allerlei verordeningen in te voeren die de lonen moesten bevroeren. In Engeland richtten lokale overheden zelfs een smeekbede aan koning Edward III die in 1351 zou reageren door het ▶

<sup>4</sup> Neeta Kantamneni, 'The impact of the COVID-19 pandemic on marginalized populations in the United States: A research agenda', *Journal of Vocational Behavior* (2020), 119.

<sup>5</sup> Karen Douglas, 'COVID-19 conspiracy theories', *Group Processes & Intergroup Relations* 24-2 (2021), 270-275.

<sup>6</sup> [tinyurl.com/K5who-myth](https://www.tinyurl.com/K5who-myth), website geraadpleegd op, 28-3-2021.

<sup>7</sup> Daniel Curtis & Joris Roosen, 'The sex-selective impact of the Black Death and recurring plagues in the Southern Netherlands, 1349-1450', *American Journal of Physical Anthropology* 164-2 (2017), 164-2, 246-259.

<sup>8</sup> Hannah Peckham, et al., 'Male sex identified by global COVID-19 meta-analysis as a risk factor for death and ICU admission', *Nature Communications* 11 (2020).

zogenaamde *Statute of Labourers* uit te vaardigen. Deze wet perkte de mobiliteit van arbeiders in en bevroor hun lonen. In de praktijk werd de wet amper nageleefd en was de concurrentie om geschikte arbeidskrachten aan te trekken bijzonder groot. De decennia na de Zwarte Dood worden door economische historici ook vaak bestempeld als de zogenaamde *Golden Age of Labour*. Door de herverdeling van de rijkdom en het stijgen van de lonen zou de sociaaleconomische ongelijkheid in West-Europa ook drastisch dalen. Walter Scheidel beschrijft dit fenomeen in detail in zijn gerenommeerde boek *The Great Leveler*.<sup>9</sup>

De sociaaleconomische gevolgen van de coronapandemie zijn, in veel opzichten, bijna exact het tegenovergestelde van die van de Zwarte Dood. Op het vlak van arbeid en lonen zijn er een aantal sectoren die enorm te lijden hebben onder de huidige quarantainemaatregelen. Vooral voor de horeca, de reisbranche en de cultuursector was het afgelopen jaar een bijzonder moeilijke periode. Daarnaast is er geen enkel teken dat de pandemie heeft gezorgd voor een algemene herverdeling van

### **‘Corona heeft wereldwijd verschillende pijnpunten blootgelegd op het vlak van sociaaleconomische ongelijkheid’**

rijkdom. In tegendeel, corona heeft wereldwijd verschillende pijnpunten blootgelegd op het vlak van sociaaleconomische ongelijkheid. Als reactie heeft het Internationaal Monetair Fonds zelfs aanbevelingen gedaan om een rijkentaks in te voeren om zo stijgende ongelijkheid als gevolg van de coronapandemie terug te dringen.<sup>10</sup> Tegelijkertijd zijn er ook personen, bedrijven en organisaties die dankzij de pandemie een enorme groei in rijkdom doormaken. Waar de Zwarte Dood de doodsteek betekende voor het middeleeuwse feodale systeem, zien we tijdens de coronapandemie een toenemend belang van grote multinationals ten koste van kleinere lokale bedrijven.

De hier genoemde overeenkomsten en verschillen tussen de Zwarte Dood en corona zijn slechts het topje van de spreekwoordelijke ijsberg. De onderwerpen die aan bod zijn gekomen kunnen dienen als ankerpunten voor een analogieles, waarin het werken met historische analogieën als methode aangeleerd kan worden. Zodra leerlingen vertrouwd zijn met deze methode, kunnen zij ook verder onderzoek verrichten. Enerzijds is er nog veel onontgonnen grond wat betreft de vergelijking met de Zwarte Dood, anderzijds zijn er ook andere historische ziekte-uitbraken die het bestuderen waard zijn. Cholera, de derde pestpandemie, de Spaanse Griep, de Hongkonggriep, het zijn alle geschikte kandidaten voor een les rond historische analogieën met de coronapandemie. ■

<sup>9</sup> Walter Scheidel, *The Great Leveler* (Princeton University Press, 2018).

<sup>10</sup> BBC News, *Tax wealth to help shrink inequality caused by Covid says IMF* (BBC News, 2021).

# De pest hebben aan corona

## Een historische analogie in de les onderzoeken

Zullen toekomstige historici de coronapandemie bestempelen als de Zwarte Dood van de 21e eeuw? Of is die vergelijking buiten proportie? Welke overeenkomsten en verschillen zijn er tussen beide ziekten? En is een dergelijke vergelijking wel nuttig om inzicht te krijgen in de huidige pandemie? De leerlingen maken de historische analogie tussen de Zwarte Dood en corona.



## Wat?

De Zwarte Dood (1347-1352) was de dodelijkste infectieziekte uit de geschiedenis en had gevolgen voor alle lagen van de middeleeuwse maatschappij. In deze verdiepende onderzoeksopdracht wordt leerlingen gevraagd om de coronapandemie te vergelijken met de Zwarte Dood aan de hand van enkele vooraf bepaalde thema's en onderwerpen. Ter afsluiting van de opdracht worden de overeenkomsten en de verschillen tussen beide ziekten uitgewisseld en klassikaal besproken. Daarbij wordt aan de leerlingen ook gevraagd om te reflecteren over de didactische waarde van historische analogieën om de coronapandemie beter te begrijpen.

## Voor wie?

Havo 4 en vwo 4.

## Wanneer?

De leerlingen onderzoeken de historische analogie tussen de huidige coronapandemie en de Zwarte Dood. De les past daarom het best bij de tijdvakken 'steden en staten' en 'televisie en computer'. De coronapandemie is een complexe gebeurtenis en het gebruik van de historische analogie met de Zwarte Dood kan een middel zijn om een deel van deze complexiteit te ontfaan.

Bij het behandelen van de periode van de late middeleeuwen kunt u, parallel met het behandelen van de Honderdjarige Oorlog (1337-1453), wijzen op het feit dat de veertiende eeuw een moeilijke periode was voor Europa. Naast hongersnood, gewapende conflicten en economische neergang, zou vooral de Zwarte Dood een zware stempel drukken op de laatmiddeleeuwse maatschappij.<sup>1</sup> De historische en symbolische waarde van de Zwarte Dood is zo aanzienlijk, dat iedere grote hedendaagse ziekte-uitbraak er uiteindelijk mee wordt vergeleken. Dit is ook het geval met de huidige



coronapandemie. Hoewel we kunnen twifelen aan de bewering dat corona de Zwarte Dood van de 21e eeuw zal worden, is het gebruik van historische analogieën om de huidige situatie beter te begrijpen bijzonder nuttig.<sup>2</sup>

## Hoe lang?

Een les van 50 minuten.

## Hoe werkt het?

Voor deze lesopdracht kunt u beginnen met het schetsen van de kenmerken en de gevolgen van de Zwarte Dood (10 minuten). Gebruik hiervoor de thema's die aan bod komen in het artikel 'De Zwarte Dood en corona' (zie p. 57). Na de introductie kunt u de leerlingen in vijf groepen opdelen en krijgt iedere groep een thema voorgeschoteld: biologisch, oorsprong en verspreiding, ziektebestrijding, sociaal-culturele gevolgen en economische gevolgen. Op basis van deze thema's moeten de leerlingen onderzoeken wat de belangrijkste overeenkomsten en verschillen zijn tussen de coronapandemie en de Zwarte Dood (15 minuten). Daarvoor kunnen ze een beroep doen op de introductie die u heeft gegeven, hun parate kennis over de huidige pandemie en eventueel online opzoekwerk. Leerlingen moeten proberen om ten minste drie overeenkomsten en drie verschillen vast te stellen op basis van hun thema. Vraag

de leerlingen die op te schrijven. Tijdens het tweede deel van de les krijgen de verschillende groepen kort de tijd om hun bevindingen aan de rest van de klas te presenteren (15 minuten). Samenvattend kunt u de belangrijkste overeenkomsten en verschillen bespreken. Ter afsluiting wordt het nut en didactische meerwaarde van de analogie-opdracht besproken (10 minuten). Was het voor leerlingen nuttig om deze twee ziekten met elkaar te vergelijken? Biedt de vergelijking met de Zwarte Dood een context om de coronapandemie beter te begrijpen? Zijn andere historische ziekten een beter referentiepunt dan de Zwarte Dood?

## Wat levert het op?

Werken met historische analogieën stimuleert leerlingen om historische kennis te gebruiken in actuele contexten. Door de vergelijking te maken tussen situaties uit het verleden en in het heden, leren leerlingen hun mening over actuele gebeurtenissen historisch te onderbouwen, waardoor ze de relevantie van geschiedenis meer waarderen.<sup>3</sup> De complexiteit van de huidige pandemie zorgt er anderzijds ook voor dat leerlingen behoefte hebben aan een duidelijk kader om de situatie te doorgronden. Door gebruik te maken van de historische analogie met de Zwarte Dood kan dit kader geboden worden. ■

**Joris Roosen** is historicus en werkt als onderzoekscoördinator bij Nyenrode Business University.

<sup>1</sup> Donald Sullivan, 'The end of the Middle Ages: decline, crisis or transformation?', *The History Teacher* 14-4 (1981), 551-565.

<sup>2</sup> Ali Shamekh, Ata Mahmoodpoor & Sarvin Sanaie, 'COVID-19: Is it the black death of the 21st century?', *Health promotion perspectives* 10-3 (2020), 166-167.

<sup>3</sup> Dick van Straaten, 'Geschiedenis die ertoe doet. Werken met historische analogieën in de klas', *Kleio* 5 (2019), 23-25.

**Boven: Man en vrouw met de builenpest. Miniatuur uit de Toggenburg-Bijbel, 1411. Linkerpagina: Vervolg van de Joodse gemeenschap. Miniatuur uit het *Tractatus quartus* van Gilles Li Muisit, ca. 1353.**